

Kongó

David Van Reybrouck

An extract

Original title Congo
Publisher De Bezige Bij, 2010

Translation Dutch into Hungarian
Translator Tibor Bércezs

© David Van Reybrouck/Tibor Bércezs/De Bezige Bij/Flanders Literature – this text cannot be copied nor made public by means of (digital) print, copy, internet or in any other way without prior consent from the rights holders.

Bevezetés

Még mindig a tenger, de a színén látszik, hogy valami megváltozott. A széles, lapos hullámok még mindig barátságosan ringatóznak, még mindig csak óceánt látni, de a kéket fokozatosan sárga színezi. És nem lesz belőle zöld, ahogy azt a színelméletből tudjuk, hanem csak megzavarosodik. Eltűnt a ragyogó kék. Eltűntek a délutáni napsütésben kialakuló türkiz barázdák. A mérhetetlen kobalt, amelyből a nap felkelt, az alkonyat ultramarin kékje, az éjszaka kékes szürkésége mind-mind mögöttünk van.

Innentől habos minden, mint a szappanos víz.

Sárgás, okker, rozsdás habos. Még több száz tengeri mérföldre vagy a szárazföldről, de már tudod, már jön a szárazföld. A Kongó folyó olyan erővel torkollik az Atlanti Óceánba, hogy több száz kilométer tengervizet átszínez.

Aki korábbi korokban életében először tengerjáró hajón jutott el Kongóba, az elszíneződés láttán, azt hitte, már majdnem megérkezett. De a személyzet és a régebb óta szolgáló gyarmati tisztviselők hamar egyértelművé tették az újonc számára, hogy innen még két napig tart az út, az újonc pedig azt látta, hogy a víz egyre barnább, egyre koszosabb lesz. A hátsó fedélzet korlátjánál állva azt látta, hogy a hajócsavar által a mélyebb rétegekből felkavart kék tengervízhez képest egyre nagyobb lesz a kontraszt. Egy idő után vastag sáros fűcsomók úsztak tova, fűszőnyegek, apró szigetek, amelyeket a folyó okádott ki magából, és amelyek most zavarodottan keringtek az óceánban. Kajütje ablakán át furcsa formákra lett figyelmes a vízben, „letört ágakra és gyökerestől kicsavart fákra, amelyek jóval korábban az őserdőből szakadtak ki, mert a fekete törzseken már nem voltak levelek, és a vastag ágak alkotta csupasz koronák egy pillanatra megpördültek a felszínen, majd ismét alámerültek”.

A műholdfelvételeken egyértelműen kivehető egy barnás folt, amely az esős évszak csúcspontján nyugati irányba nyolcszáz kilométernyire is kiterjed. Úgy néz ki, mintha a szárazföld beszívárogna az óceánba. Az óceánkutatók „Kongó-legyezőről” vagy „Kongófüstfelhőről” beszélnek. Amikor először láttam erről légi felvételeket, egy olyan valaki jutott eszembe, aki felvágta és aztán víz alá tartotta az ereit – csak épp örökre. A Kongó, Afrika második leghosszabb folyója valóban az óceánba okádja a vizét. A Nílustól eltérően, itt nem egy békés delta alakult ki, hanem a hatalmas víztömeg egy kulcslyukon át préselődik ki.

A sárgás színt az a hordalék kölcsönzi, amelyet a Kongó-folyó az ország legdélibb csücskében lévő, magasan fekvő forrásvidéktől elindulva Katanga poros szavannáján, békalencse borította mocsarain és a hatalmas kiterjedésű, lényegében az ország egész északi felét magába foglaló egyenlítői őserdőn át Alsó-Kongó szeszélyesen változó tájegységeiig és a torkolat szellemszerű mangrove fáiiig a maga 4700 kilométeres útján összegyűjt. De ehhez a színhez azoknak a folyóknak és mellékfolyóknak a százai is hozzájárulnak, amelyek együtt alkotják a Kongó vízgyűjtő vidékét, ezt a 3,7 millió négyzetkilométer nagyságú területet, egész Afrika több, mint egy tizedét, amely jórészt egybeesik az azonos nevű köztársaság alapterületével.

És mindezeket az apró földdarabkákat, mindezeket a lemorzsolts agyag rögöket és homokszemeket sodorja magával lefelé a még nagyobb víz felé. Néha ezek megállnak egy pillanatra, majd észrevétlenül továbbcsúsznak, aztán ismét pörögni kezdenek abban a vad és örül rohanásban, amely homállal és habbal vegyíti a napfényt. Néha fennakadnak. Egy sziklán. Egy rozsdás hajóroncsra, amely némán sikolt a felhők felé, és amely körül homokpad keletkezik. Néha nem ütköznek semmibe, semmibe, de semmibe, csak vízbe, mindig valamilyen másik vízbe, egyszer édesbe, aztán enyhén, majd egészen sósba.

Így kezdődik tehát a szárazföld, jóval a part előtt, sok-sok óceánvízzel jócskán meghosszabbítva.

De hol kezdődik a történelem? Az is sokkal előbb, mint ahogy gondolnánk. Amikor jó hat évvel ezelőtt felvetődött bennem, hogy a kongói függetlenség ötvenedik évfordulójára írnék egy könyvet az ország viharos történelméről, nemcsak a gyarmatosítás utáni, de a gyarmati, és részben az azt megelőző korszakról, arra a következtetésre jutottam, hogy ennek csak akkor van értelme, ha mennél több kongói hangot szólaltatok meg benne. Egyértelműnek tűnt, hogy a kétségkívül meglévő Európa-központúságot csak akkor tudom legyőzni, ha szisztematikusan feltérképezem a helyi perspektívát, helyesebben, a helyi perspektívák sokféleségét, hisz a történelemnek természetesen nem egyetlen egy kongói változata van, ahogy a belgának, az európainak és nyilván a „fehérnek” sem. Tehát mennél több kongói hangot kell megszólaltassak.

Igen ám, de hogyan kezdj ehhez az ember egy olyan országban, ahol az elmúlt évtizedben 45 év alatt volt a várható élettartam? Az ország megéri az ötvenedik életévét, a lakosai viszont nem. De nyilván előjönnek majd olyan hangok is, amelyek a már többé-kevésbé elfeledett gyarmati forrásokból származnak. A misszionáriusok és az etnográfusok nagyszerű történeteket és dalokat jegyeztek fel. Maguk a kongóiak is számos szöveget írtak – meglepetésemre még késő tizenkilencedik századból származó egodokumentumra is bukkantam. De élő tanúkat is kerestem, olyan embereket, akik hajlandóak megosztani velem az élettörténetüket, még a jelentéktelennek tűnő részleteket is. Azt kerestem, ami ritkán kerül bele a szövegekbe, mert a történelem jóval több annál, mint amit feljegyeznek. Ez mindenhol és mindenre érvényes, de különösen az olyan területekre, ahol a leírt szóhoz csak egy szűk elitnek van hozzáférése. Mivel régésznek tanultam, különös értéket tulajdonítok a nem-írással tárolt információknak, mert azok gyakran teljesebb, érzékletesebb képet adnak. Embereket szerettem volna meginterjúvolni, nem feltétlen fontos döntéshozókat, hanem olyan hétköznapi egyéneket, akiknek sorsát valamilyen módon befolyásolta a nagy történelem. Ki akartam faggatni embereket arról, mit ettek ebben vagy abban a korszakban. Kíváncsi voltam, milyen ruhákat hordtak, hogyan nézett ki a házuk, amikor gyerekek voltak, vagy hogy jártak-e templomba.

Nyilván mindig kockázatos, ha rávetítjük a múltra azt, amit az emberek ma mesélnek róla, mert semmit sem színez annyira át a jelen, mint a múltat. De miközben a felfogások igencsak változnak – az interjú alanyok néha az egekbe magasztalják a gyarmatosítást: vajon azért, mert akkor olyan jó volt? vagy azért, mert most rosszul megy a soruk? vagy mert belga vagyok? -, a leghétköznapibb tárgyakra és tevékenységekre vonatkozó emlékek többnyire kevésbé vannak kitéve a változásnak. Vagy volt kerékpárod 1950-ben vagy nem. Vagy kikongó nyelven beszéltél az anyáddal, amikor gyerek voltál, vagy nem. Vagy futballoztál a misszionárius központban vagy nem. Az emlékezet nem egyforma sebességgel színezi át a dolgokat. Az emberi élet apró hétköznapi részletei színtartóbbak.

Tehát egyszerű kongóiakat szerettem volna meginterjúvolni a maguk egyszerű életéről, pedig nem szeretem az „egyszerű” szót, mert az így hallott történetek gyakran valóban rendkívüliek. Az idő egy olyan gép, amely megőrli az életet, ezt tanultam e könyv írása közben, de néha akad egy-egy ember, aki az időt őrli meg.

De még egyszer: hogyan is kezdtem hozzá? Abban reménykedtem, hogy itt-ott el tudok majd beszélgetni valakivel, akinek még határozott emlékei vannak a gyarmati korszak utolsó éveiről. Eleve abból indultam ki, hogy a második világháborút megelőző korszaknak már alig vannak tanúi, és nagyon boldog leszek, ha egy ilyen idősebb informátor még el tud mesélni valamit a két világháború között élt szüleiéről vagy nagyszüleiéről. A korábbi korszakokat illetően pedig majd az írott források remegő iránytűjére támaszkodom. Jó darabig eltartott, mire rájöttem, hogy napjainkban Kongóban nem azért olyan alacsony a

várható élettartam, mert kevés az idős ember, hanem azért, mert annyi gyerek meghal. Az iszonyú gyermekhalál húzza le az átlagot. A Kongóban tett tíz utazásom során jócskán találkoztam 70, 80, sőt 90 éves emberekkel. Egyszer egy majdnem 90 éves, vak férfi mesélt arról, hogyan élt az apja, és ily módon sikerült egész az 1890-es évekig eljutnom, ami már igazán szédítő mélység. De ez még semmi sem volt ahhoz képest, amit Nkasi mesélt nekem.

A levegőből Kinshasa egy természetangyalakirálynőre hasonlít, amely torz alakúra fújta fel magát, és állandóan tesz-vesz, állandóan el van foglalva valamivel, és állandóan terebélyesedik. A reszkető hőségben a folyam bal partján nyúlik el. A túlparton a kisebb, frissebb és csillogóbb ikertestvére, Brazzaville terül el. Ott az irodatornyokon tükörüveg van. Ez a világon az egyetlen hely, ahol két főváros néz egymással farkasszemet, de Brazzaville-ben Kinshasa a maga szegényes tükörképét látja.

Kinshasa színskálája változatos, de itt nem látni a többi napfényes városra jellemző világos pigmenteket. Soha nem látni Casablanca telített színeit, soha nem látni a Havannára jellemző meleg színhatást, Varanasi mélyvörös árnyalatait. Kinshasában minden ecsetvonás olyan gyorsan kifakul, hogy az emberek már nem is erőlködnek, és a fakó színek önálló esztétikai értékévé váltak. A pasztell az uralkodó árnyalat, amelyet a misszionáriusok is annyira imádtak. A legszerényebb, szappant vagy hívásperceket árusító boltocskától az impozáns méretű, új pünkösdistá templomig, mindennek a fala fakó sárga, fakó zöld vagy fakó kék. Mintha nappal is neonfények világítanának. A Bralima sörgyár udvarán hatalmas erődként magasodnak egymáson a coca-colas rekeszek, de ezek sem rikító, hanem csak tompa pirosak. A forgalom irányító rendőrök inge sem rikító sárga, hanem vizelet színű. És a legélesebb napsütésben még a nemzeti lobogó színei is csak meglehetősen halványan lobognak.

Nem, Kinshasa nem egy színpompás város. A föld nem vörös, mint másutt Afrikában, hanem fekete. A pasztell színű festékréteg alatt mindig szürke falak rejtőznek. Amikor a Lumumba Sugárút menti kőművesek kirakják a köveiket száradni a napra, a szürke árnyalatainak széles skáláját láthatjuk, nedves sötétszürke már csontszáraz egérszürke és hamuszürke kövek mellett. Az egyetlen szín, amely valóban szembeötlik, a szárított manióka fehér színe, ez a gumós növény alapélelemnek számít Közép-Afrika nagy részén. Az örölt virágokkal teli tálak, amelyeket az asszonyok guggolva árusítanak, annyira élesen ragyognak, hogy be kell hunyják a szemüket. Mellettük halmokban állnak a gumós manióka gyökerek, ezek a kemény, élénk fehér színű csonkok, amelyek elfürészelt kígyófogakra emlékeztetnek. Ha ezeket a felpúpozott halmokat a levegőből látjuk, olyan, mintha a föld ijedt páviánként dühödten kivillantana a fogait. Olyan, mint egy grimasz. Egy szürke város ferde fogsora. Viszont hófehér. Makulátlanul fehér.

Képzeljük el, milyen lenne, ha úgy röpködhetnénk a város felett mint egy ibisz! Rozsdás, hullámpala fedte tetők és sötétzöld lombozatú parcellák saktáblaszerű alakzatát látnánk a cité, Kinshasa végtelen szegénynegyedeinek a szürke különböző árnyalataiban megörökített rajzát. Olyan, ólomsúlyú nevekkel jelölt városrészek felett keringenénk, mint a Mkala, a Bumbu és a Ngiri Ngiri, hogy aztán elnézzünk Kasavubuu felé, amely az egyik legrégebbi negyed, ahol „bennszülöttek” élnek, ahogy a gyarmati időszakban a kongóiakat nevezték. Ott a Lumumbashi Sugárutat látnánk, azt a nyílegyenes tengelyt, amelybe utcák és sikátorok tucatjai torkollanak, de amelyet még soha nem aszfaltoztak le. Az esős évszakban medencényi méretű tócsák borítják. Itt még a legügyesebb taxisofőr is beleragad a sárba. A koromfekete sár szerte-széjjel fröcsköl a sikító kerekek alól, és összekeni a zörgő, de frissen lemosott Nissan vagy Mazda oldalát.

Szitkozódva hagynánk magunk mögött, és továbbsiklanánk a Faradje Sugárútra. A 66 szám udvarán, az üvegszilánkokkal megfejelt betonfal és a fekete fémkapu mögött valami fehér ötlene a szemünkbe. Ez nem manióka vagy elefántcsont. Műanyag. Kemény, fehér, fröccsöntött műanyag. Egy bili. Egy gyermek ül rajta, egy egyéves, koszos kisgyermek. A hajkoronája olyan mint egy fiatal pálmafák alkotta ültetvény, amelyet a feje búbján sárga és vörös gumikkal összefogtak. Virágmintás, sárga ruhája rá van terítve a fenekére. A bokájánál nem látni bugyit, mert az nincs neki. De azt csinálja, amit minden egyéves csinál a világon, aki nem érti, minek az a bili, mérgesen és szívzaggatóan zokog.

2008 november 6-án láttam ezt a síró kisgyermeket. Keitshának hívták. Számára ez egy traumatikus délután volt. Nemcsak a spontán ürités örömét vonták meg tőle, de addigi rövid életének legszönyörűbb látványában is része volt, amikor meglátott egy fehér valamit, amit csak kopott, nyomorék barbie babájáról ismert, csak ezúttal jóval nagyobbban és élőben, két lábbal megtoldva.

Keitsha egész délután résen maradt. Miközben családtagjai a különös látogatóval beszélgettek, és még banánnal és mogyoróval is megkínálták, ő biztonságos távolságra maradt, és perceként át bámulta, ahogyan az idegen fehér valaki a kezével a zizegő zacskóban turkál.

Szerencsére nem miatta jöttem, hanem Nkasival, az ösatyjával akartam találkozni. Magam mögött hagytam az udvart a síró kislánnyal, amikor elhúztam az ajtóként szolgáló vékony lepedőt. Odabenn félhomály honolt. Miközben szemeim megpróbálták hozzászokni, hallottam, ahogy a tető recseg a hőségűtől. Nyilván hullámpalából készült. A falak pedig fakó kékek voltak, mint mindenütt máshol. „Christ est dieu” állt rajta krétával. Melléje pedig valaki faszénnel odafirkantott egy sor mobilszámot. A ház naptárként is szolgált, mert a papír már évek óta megfizethetetlen volt Kinshasában.

Nkasi az ágya szélén ült lehajtott fejjel. Öreg ujjáival még megpróbálta begombolni az inget. Épp akkor ébredt. Közelebb léptem és köszöntem. Felnézett. A szemüvegét gumival rögzítette a fején. A vastag és alaposan összekarcolt üveg mögött vizenyős szemeket láttam. Elengedte az ingét, és két kézzel megszorította a kezem. Feltűnően sok erő volt még az ujjában.

„Mundele”, motyogta, „mundele”. A hangjában meghatottság volt, mintha rég nem láttuk volna egymást. „Fehér ember.” A hangja olyan volt, mint egy lomha, rozsdás fogaskerék, amely lassan mozgásba lendül. Egy belga a házában,,... annyi év után... Hogy ezt még megérte.

„Papa Nkasi”, mondtam bele a félhomályba, „Nagyon megtisztelő, hogy találkozhatom Önnel.” Még mindig fogta a kezemet, de közben intett, hogy foglaljak helyet. Találtam egy műanyag kerti széket. „Hogy van?”

„Áááh!” nyögte a szemüveg mögül, amely annyira össze volt karcolva, hogy a szemei már nem látszottak. „Kínoz a *demi-vieillesse*.” Az ágy mellett egy nyállal teli tányér volt. Az elkoszolódott matracon egy purgáló fecskendő hevert. A pumpa gumija úgy nézett ki, mint ami már rendesen kilyukadt. Itt-ott valamilyen gyógyszer csomagolóanyagának darabkái heverték. Ekkor nevetnie kellett a saját viccén.

Vajon hány évet jelent ez a fél öregség? Ránézésre ő volt a legöregebb kongói, akivel valaha találkoztam.

Nem kellett sokáig töprengenem a kérdésen. „*Je sui ne en mille-huit cent quatre-vingt-deux.*”

1882? Az időpontok Kongóban viszonylagos fogalmaknak számítanak. Néha megtörtént, hogy megkérdeztem az interjúalanyt, mikor történt az említett eset, mire azt felelte: „Régen, igen nagyon régen, legalább hat éve, vagy nem is, várjunk csak, mondjuk, hogy másfél éve.” Az a vágyam, hogy megragadjam a kongói látásmódot, úgy igazán soha sem teljesült be, mert túlságosan ragaszkodom az időpontokhoz. Néhány informátorom pedig fontosabbnak tartotta a választ, mint a helyes választ. Másrészt viszont feltűnt nekem, milyen pontosan tudnak felidézni az életükből tényeket. Az évszámon kívül gyakran a hónapot és a napot is meg tudták nevezni. „1963 április 12-én költöztem Kinshasába.” Vagy: „1943 március 24-án indult el a hajó.” Csak azt az egyet tanultam meg, hogy óvatosan kell bánjak az időpontokkal.

1882? Nos, akkor Stanley, a Kongói Szabadállam megalapításának, az első misszionáriusoknak az időszakában vagyunk. Az még a berlini konferencia, a híres 1885-ös találkozó előtt történt, ahol az európai nagyhatalmak döntöttek Afrika jövőjéről. Valóban szemtől-szembe állok valakivel, aki nemcsak a gyarmatosításra emlékszik, de egyenesen a gyarmatosítás előtti időszakból származik? Valakivel, aki ugyanabban az évben született, mint James Joyce, Igor Sztravinszkij és Virginia Woolf? Hihetetlennek tűnt. De hisz akkor ez az ember 126 éves kell legyen! Akkor nemcsak a világ legöregebb embere, hanem ő a valaha élt legöregebb ember! Ráadásul Kongóban. Háromszor annyi éves, mint az ottani várható átlagos élettartam.

Így azt csináltam, amit máskor is szoktam, ellenőriztem és az ellenőrzést is ellenőriztem. Ez az ő esetében azt jelentette, hogy végtelen sok türelemmel, lépésről-lépésre feltártuk a múltat. Ez néha nagyszerűen ment, néha egy centit sem haladtunk előre. Még soha előtte nem folytattam ilyen párbeszédet

a távoli történelemmel, és ez a párbeszéd még soha nem volt ennyire törekeny. Gyakran megtörtént, hogy nem értettem. Gyakori volt, hogy belekezdett egy mondatba, és aztán a felénél megállt, és egy olyan valaki zavart tekintetével nézett rám, aki mindjárt előáll valami meglepő kijelentéssel, de aztán hirtelen mintha elvágta volna, már nem tudta, mit akart mondani. Harcot vívott a feledékenységgel, de Nkasi nemcsak a múltat felejtette el, hanem a felejtést is. A keletkezett lyukak azonnal be is tömődtek. A veszteség nem tudatosult benne. Én viszont konzervdobozzal próbáltam kimerni a vizet egy óceánjáróból.

De végül arra a következtetésre jutottam, hogy akár stimmelhet is a születési év. Úgy beszélt a tizenkilencedik század nyolcvanas és kilencvenes éveinek történéseiről, ahogy csak az tud, aki azokat személyesen átélte. Nkasi soha nem tanult, de tudott olyan történelmi eseményekről, amelyekről más idős kongóiak még csak nem is hallottak. Alsó-Kongóból, a Kinshasa és az Atlanti Óceán közötti területről származott, ahol a nyugati jelenlétet először tapasztalták meg. Ha Kongó térképét egy léggömbhöz hasonlítjuk, akkor Alsó-Kongó a léggömb szája, amelyen minden áthalad. Ily módon jól dokumentált eseményeken tudtam leellenőrizni az emlékeit. Nagy pontossággal beszélt az első misszionáriusokról, azokról az angolszász protestánsokról, akik az ő falujában telepedtek le. Ők valóban 1880 körül kezdték el a térítést. Említette olyan misszionáriusok nevét, akikről kiderült, hogy az 1890-es években valóban idejöttek, majd 1900-tól egy szomszédos telepen tevékenykedtek. Mesélt Simon Kimbanguról, egy szomszéd falubeli férfiről, akiről tudjuk, hogy 1889-ben született, és aki a húszas években saját vallást alapított. És azt is elmesélte, hogyan élte meg gyerekkorában a Matadi és Kinshasa közötti vasútvonal létesítését. Ez 1890 és 1898 között történt. Az ő körzetében 1895-ben kezdődtek el a munkálatok. „12-15 éves voltam akkor”, mondta.

„Papa Nkasi...”

„Qui?” Minden alkalommal, amikor megszólítottam, kissé zavarodottan nézett fel, mint aki elfelejtette, hogy látogatója van. Egy pillanatig sem próbált meggyőzni magas életkora valódiságáról. Egyértelmű volt, hogy számára ez az életkor nem jelent olyan sokat, mint nekem, aki teleírt egy egész jegyzetfüzetet.

„Hogy lehet az, hogy Ön tudja a születési évét, hisz akkoriban még nem volt közigazgatás?”

„Joseph Zinga elmesélte nekem.”

„Kicsoda?”

Joseph Zinga. Apám legfiatalabb öccse. És akkor következett egy történet egy nagybácsiról, aki egy angol nyelvű misszionáriussal elment a Palabala nevű misszionárius telepre, sőt misszionárius segéd lett, és ily módon megtanulta a keresztény időszámítást. „Ő mesélte nekem, hogy 1882-ben születtem.”

„De akkor még ismerte Stanleyt?” Soha nem hittem, hogy ezt a kérdést valaha komolyan felteszem.

„**Stanlei-t?**” kérdezte. A nevet franciásan ejtette ki. „Nem, azt soha nem láttam, de hallottam róla.

Először Lukunguba, aztán meg Kintambóba jött.” Mindenesetre a sorrend megfelelt annak az utazásnak, amelyet Stanley 1879 és 1884 között tett. „Lutunut viszont még ismertem, aki az ő egyik boy-ja volt. Az Gombe-Matadiból, tőlünk nem messze származott. Nem hordott nadrágot.”

A Lutunu név mondott nekem valamit. Emlékeztem rá, hogy ő volt az első kongóiak egyike, aki boy lett a fehéreknél. Később a gyarmatosítók kinevezték helyi főnöknek. De az ötvenes évekig élt, tehát Nkasi sokkal később is megismerkedhetett vele. Simon Kimbangu viszont ez semmiképp sem volt érvényes.

„Kimbangut már az 1800-as években is ismertem”, mondta nyomatékosan. Ez volt az egyetlen alkalom, hogy a születési évét leszámítva utalást tett a tizenkilencedik századra. A falvaik egymástól nem messze feküdtek. És még hozzáfűzte: „Körülbelül egyidősek voltunk. Simon Kimbangu nagyobb volt mint én a **pouvoir de Dieu** területén, de azokban az években én voltam a nagyobb.” Későbbi látogatások alkalmával is megerősítette, hogy néhány évvel idősebb volt, mint az 1889-ben született Kimbangu.

Az első látogatásomat követő hetekben többször is jártam Nkasinál. Kinshasai szállásomon ismét átnéztem a jegyzeteimet, összeraktam a puzzel darabkákat, és kerestem a történetében lévő lyukakat. Egy-egy látogatás legfeljebb néhány órán át tartott. Nkasi szólt, amikor elfáradt, vagy amikor cserben hagyta az emlékezete. A beszélgetések mindig a hálószobában zajlottak. Néha az ágya szélén ült, néha a szobában található egyetlen másik ülőalkalmatosságon, egy kopott autó ülésen, amelyet a földre tettek. Egyszer úgy beszélgettem vele, hogy közben borotválkozott. Tükör nélkül, borotvahab nélkül, víz nélkül, de eldobható

pengével, amelyet soha nem dobott el. Végigtapogatta az állát, idióta pofákat vágott, majd a fehér pengével leborotválta a cserzett bőrt. Néhány tétova húzás után az ágy szélén megtörölgette a pengét. A fehér borosták a sötét padlóra hulltak.

A szoba sarkában egy halom kacat hevert, tulajdonainak maradványai. Egy tönkrement Singer varrógép, egy rakás rongy, egy nagy, Milgro márkájú tejporos konzervdoboz, egy sporttáska, és egy vászonba bugyolált valami. Ez utóbbi már az első látogatásomkor is szemet szúrt. Olyan volt, mintha valami labda lett volna benne. „Mi van abban a csomagban?” kérdeztem egyszer. „**Ah ça!**” Kinyújtotta érte a kezét. Lassú mozdulatokkal kibontotta a csomagot, és kivett belőle egy gyönyörű trópusi sisakot. Egy feketét. Azt sem tudtam, hogy létezik ilyen. Anélkül hogy kértem volna, fel is vette, és széles mosoly jelent meg az arcán. „Ah, monsieur David, egész életemben a fehérek kezében éltem. De két-három napon belül meghalok.”

Nagyon nehezeire esett a mozgás. Botnak egy régi esernyő fémrúdját használta, de szívesebben támaszkodott valamelyik lányára. Nkasinak öt felesége volt. Vagy hat. Vagy hét. Ez ügyben eltérnek a vélemények. Az udvaron mindig volt néhány családtag. Az utódaira vonatkozó becslések nem jutottak egyezsége. A többség harmincnégy gyermekről beszélt. Abban mindenesetre egyetértés volt, hogy négyszer születtek ikrei. Unokái? Hetvennél biztosan magasabb a számuk.

Megismerkedtem két fiatalabb öccsével, Augustinnal és Marcellel is, akik 90 illetve 100 évesek voltak. Marcel nem Kinshasában, hanem Nkambában élt. Beszéltem Augustin fiával, aki jó kedélyű, értelmes férfi, és még középkorú sem volt. Gondoltam én. Amíg el nem mondta, hogy már 60 éves. Nem akartam elhinni, mert tényleg úgy nézett ki, mint aki még 45 sincs. Elgondolkodtatott, milyen kivételes életerő van ebben a családban, a természet milyen csodájával van dolgom. Három ösöreg ember, akik még mind életben vannak. Volt két nővérük is, de ők nem sokkal korábban meghaltak. Ők is 90 közelében jártak.

Tizennégyen három egymással szomszédos szobában laktak, de mindennap nagy volt a családi jövés-menés. Nkasi Nickellel és Platinivel két huszonevéssel osztozott a szobán. Egyikük egy **Miami Champs** feliratú trikót viselt. Korára való tekintettel az ágyat éjszakára Nkasi kapta, a két fiatalember banánlevelekből font szőnyegen a földön aludt. Napközben néha lefeküdtek nagyapjuk vékony matracára.

Nkasi maniókát, rizst, babot és néha némi kenyert evett. Húsrá nem tellett neki. Egy hosszú beszélgetés után feltételezte, hogy megéheztem, és az esernyőrúddal odatolt elem egy fűrt banánt és egy zacskó mogyorót. „Látom én. A fej zárva, de a has nyitva. Vegyen csak, egyen csak!” Értelmetlen lett volna, ha elhárítom. Minden látogatásra vittem magammal valamit és vettem üdítőt. Ahogy a citében élő számtalan más család, nekik is volt a Bralima sörgyártól egy szerény italtárolójuk, de még annyi pénzük sem volt, hogy Colát vagy Fantát vegyenek. Egyszer láttam, ahogy Nkasi az autó ülésen ülve egy kis Coca-Colát tölt ez műanyag pohárba. Ijesztően lassan nyújtotta azt át Keitshának. Megindító jelenet volt, amikor az a férfi, aki állítása szerint még a berlini konferencia (és a Cola feltalálása) előtt született, inni ad a 2006-os elnökválasztás után született unokájának.

2008 november hatodika volt, amikor Nkasival először találkoztam. Az előző nap történelmi jelentőségű napnak számított a világ történelmében. Egy adott pillanatban Nkasi megfordította a szerepeket. Kérdezhet-e egyszer ő is? Ne mindig csak a múlttól beszéljünk! Hallott egy híresztelést, de nem akarja elhinni. „Igaz-e, hogy Amerikában fekete elnököt választottak?”

Nkasi élete egybeesik Kongó történelmével. 1885-ben került a terület II. Lipót, belga király tulajdonába. Ő az Etat Indépendant du Congo, a Független Kongó Állam nevet adta neki, amelyet onnantól kezdve csak úgy emlegettek, hogy „a Kongói Szabad Állam”. 1908-ban a heves bel- és külföldi bírálatok hatására az uralkodó kénytelen volt átadni a területet a belga államnak. 1960-ig azt Belga néven emlegették, majd független lett, és a Kongói Köztársaság nevet kapta. 1965-ben Mobutu államcsínyt hajtott végre, és harminckét éven át ő uralkodott az országban. Ebben az időszakban az állam ismét új nevet kapott: Zaire. 1997-ben, amikor Laurent-Désire Kabila letaszította őt a trónról, az országot ismét átkeresztelték, és a keresztésben a Kongói Demokratikus Köztársaság nevet kapta. A „demokratikus”-ra azért egy ideig még várni kellett, mert csak negyven év után 2006-ban tartottak először szabad választásokat. Ekkor Joseph Kabilát, Laurent-Désire fiát választották elnöké. Anélkül, hogy valaha elköltözött volna Nkasi őt

különböző államban élt, vagy legalábbis egy olyan államban, amely élete folyamán öt különböző nevet viselt.

Noha II. Lipót által kigondolt ország semmilyen tekintetben sem esett egybe a fennálló politikai valósággal, földrajzi szempontból figyelemreméltó összefüggést mutatott, ugyanis nagyrészt egybeesett a Kongó folyó vízgyűjtő területével. Kongóban (kettő kivételével) minden patak, minden vízfolyás egy idő után ebbe az egy, hatalmas folyóba torkollik, és elvben hozzájárul ahhoz a bizonyos, óceánban látható barna folthoz. De ez csak egy tisztán térképészeti adat, mert a valóságban ezt a hidrografikai rendszert az emberek nem egységként élik meg. De Kongó, ez a 2,3 millió négyzetkilométeres terület, amely akkora, mint Nyugat-Európa, vagy India két harmada, és az egyetlen afrikai ország, amely két időzónába esik, azóta mindig ennek az egy folyónak az országa volt. Akárhány névváltoztatásra is került sor, a folyó, minden vízfolyás anyjának neve (a Kongó, Zaire) mindig ott szerepelt az ország nevében. Franciául az ország lakói ma úgy emlegetik, hogy a *le fleuve*, a folyam, ahogy a Németalföld lakói is csak „a tenger” névvel illetik az Északi-tengert.

A Kongó nem egy egyenes vonalú folyó; egy kör háromnegyedét írja le, az óramutató járásával ellentétes irányban, mintha egy analóg óra negyvenöt percet késné. Ez a nagy kanyar Közép-Afrika egyenletes és viszonylag sík domborzatával függ össze. A Kongó tulajdonképp egyetlen nagy kanyart tesz egy enyhén emelkedő területen, amely csupán néhány száz méterrel fekszik a tengerszintje felett. Több ezer kilométeres útján a folyónak ezerötszáz méternél is kisebb az esése, aminél még egy hegyi pataké is több. Csak az ország legdélibb csücske, ahol a folyó ered, emelkedik ezerötszáz méter magassáig. Kétezer méter feletti területek csak az ország keleti végében találhatóak. A legmagasabb pont közvetlen az ugandai határ közelében van, ez az 5109 méter magas Mount Stanley, Afrika második legmagasabb hegycsúcsa, amelyet állandóan hó és egy (egyre jobban zsugorodó) gleccser takar. A keleti országrészben lévő hegyek egy hosszan elnyúló tórendszerrel együtt (köztük a négy úgynevezett Nagy Tavakkal, amelyek közül a Tanganyika-Tó a legnagyobb), annak a jelentős tektonikus tevékenységnek a következményei, amelyről a területen még mindig működő vulkánok tanúskodnak. Kongó gyűrődéses keleti szélé az Atlasz-hegységnek, az Afrikát északról délre átszelő nagy törésvonalnak képezi részét. Időjárási szempontból ez a hegyes vidék kellemesnek mondható, egy olyan városban például, mint az ugandai határ közelében fekvő Butembo, mindössze 17 Celsius fok az évi átlaghőmérséklet, miközben az Atlanti Óceán közelében lévő Matadiban 27. Máshol az Egyenlítő menti fekvés következtében magas hőmérséklet és magas páratartalom jellemezte trópusi éghajlat uralkodik, bár jelentősek a regionális különbségek. Az Egyenlítő menti őserdőben 30 és 35 fok között van a napi átlaghőmérséklet, az ország legdélibb részében pedig a száraz évszak idején is előfordul néha csapadék. A száraz évszak időtartama és kezdete is régióként változik.

Az ország két harmadát sűrű egyenlítői őserdő alkotja. A maga 1,45 millió négyzetkilométeres kiterjedésével az Amazonas menti területek után ez a világ legnagyobb trópusi esőerdeje. Repülőből nézve olyan, mint egy gigantikus méretű, vég nélküli kiterjedésű brokkoli, amelynek területe háromszor akkora, mint Spanyolországé. Innen északra és délre az erdő (ezt a kongóiak úgy emlegetik, hogy a „*la forêt*”) fokozatosan szavannába megy át. Ez nem egy *National Geographic*-szerű sárga, hajlongó fűtenger, hanem egy erdős szavanna, amely az Egyenlítőtől távolodva fokozatosan bokros szavannába vált. Az ország biológiai sokszínűsége látványos, de egyre nagyobb veszélynek van kitéve. A huszadik században három jelentős zoológiai felfedezés kapcsolódik Kongóhoz, a kongói páva, az okapi és a bonobo. Kész csoda, hogy a huszadik században még egyáltalán fel lehet fedezni egy emberszabású majmot. Kongó az egyetlen olyan terület a világon, ahol a négy emberszabású majomfajta közül három is előfordul (csak az orangután hiányzik), de a csimpánz és főként a hegyi gorilla egyre veszélyeztetettebb állatfaj.

A huszadik században itt tevékenykedő etnográfusok körülbelül négyszáz etnikai csoportot különböztettek meg, amelyek mind saját szokásokkal, saját társadalmi formákkal, saját művészeti hagyományokkal és gyakran saját nyelvvél vagy dialektussal rendelkező közösségek. Ezekről a csoportokról általában többes számban beszélnek, amit a *ba-* vagy *wa-* előtagról ismerhetünk fel. A bakongók (írásban előfordul a baKongó forma is) a Kongó népcsoporthoz tartoznak, a balubák (vagy baLuba) a Luba népcsoporthoz, a watutszik (vagy waTutsi, sőt waTuzi) a tutszi népcsoporthoz. Ezeknek a csoportoknak a nyelve a *ki-* vagy *tshi-* előtaggal kezdődik, például kikongo, tshiluba, kiszuahéli, kinyarwanda. De ezeket

inkább a számunkra ismerősebb formákban használom, szuahélit mondok például kiszuahéli helyett, kinyarwandát a ruandai helyett. A lingala szabályt erősítő kivétel, de közben a nyelvek megnevezése a lingalában is **ki-** előtaggal kezdődik. Egyszer még azt is hallottam, hogy valaki „**kiChinois**”-t mond. A Kiflama pedig a baflamák, azaz a flamandok nyelve (ez a **les flamands**-ből ered), tehát a holland.

Kongó rendkívüli antropológiai gazdagsága nem homályosíthatja el azt a tényt, hogy az ország nyelvileg és kulturálisan nagyrészt homogén. Szinte minden nyelv bantu nyelv, és struktúrájukat tekintve hasonlítanak egymásra. (A **bantu** a **muntu** többesszáma, és „az emberek”-et jelent.) Ez nem azt jelenti, hogy Nkasi automatikusan megért egy az ország másik végéből származó személyt, hanem azt, hogy a nyelve hasonlít annak a nyelvéhez, ahogy az indo-európai nyelvek is hasonlítanak egymásra. Csak Kongó legészakibb részében beszélnek alapvetően eltérő nyelveket. Azok a nyelvek a szudáni nyelvcsaládba tartoznak. Mindenütt másutt a mezőgazdaság észak-nyugatról kiinduló elterjedése következtében a bantu nyelvek lettek az uralkodók. Még a pigmeusok, az esőerdő vadászó és gyűjtögető életmódot folytató őslakói is bantu nyelvekre váltottak át.

Az etnikai tudat viszonylagos fogalom Kongóban. Szinte minden kongói meg tudja mondani pontosan, hogy ő és a szülei melyik etnikai csoportba tartoznak, de abban már hatalmas különbségek mutatkoznak, és az már az életkortól, a lakóhelytől, a képzettségi szinttől és a többenél jóval döntőbb mértékben az életkörülményektől függ, hogy mennyire azonosul az illető azzal a csoporttal. Mennél nagyobb a csoportot fenyegető veszély, a csoport annál inkább összetart. Az emberek életük különböző pillanataiban hol jobban, hol kevésbé kötődnek a csoportjukhoz. Ha Kongó viharos története valamit egyértelművé tesz, akkor az annak változékonysága, amit korábban „törzsi tudatnak” neveztek. Ez egy cseppfolyós kategória. Erre később még gyakran visszatérek.

Noha a tartományok neve és száma gyakran változott, van néhány olyan regionális elnevezés, amelyet a lakosok a hatalmas terület felosztására változatlan formában használnak. Mint fentebb elhangzott, Alsó-Kongó a léggömb szája. Matadi, annak közigazgatási központja egy a tengertől száz kilométernyire fekvő kikötő, ahol a Kongó folyón az erős sodrást leküzdő konténerszállító hajók köthetnek ki. Innentől feljebb olyan erős a sodrás, hogy a folyó már hajózhatatlan. A becslések szerint a nyolcmillió lakosú Kinshasa, amelynek lakói **kinois**-nak nevezik magukat, pontosan ott fekszik, ahol a léggömb kiszélesedik. Innentől kezdve a folyó ismét hajózható, egész mélyen be a szárazföld belsejéig. Innen keletre található Bandundu, ez az őserdő és szavanna között fekvő terület, amely többek közt Kikwitet és a történelmileg fontos Kwilutértséget is magába foglalja. E mellett, az ország szívében fekszik Kasai, a gyémántlelőhelyekben gazdag terület. Legfontosabb városa Mbuji-Mayi, amely az elmúlt években a gyémántláznak köszönhetően az ország harmadik, ha nem a második legfontosabb városa lett. Tovább haladva kelet felé, a korábban Kivunak nevezett területre jutunk, amelyet mára három tartományra bontottak, ezek Észak-Kivu, Dél-Kivu és Maniema. A két Kivu képezi a léggömb sérülékeny csúcsát. Itt a közvetlen a ruandai határ közelében fekvő Goma és Bukavu a legfontosabb központok. Ez egy sűrűn lakott mezőgazdasági térség. A magas fekvés következtében itt nem fordul elő az álomkór, és van lehetőség szarvasmarha tenyésztésre, a talaj és a klíma pedig magasabb értéket termelő mezőgazdasági tevékenységet (kávé- tea- és kinintermesztés) is lehetővé tesz.

A Bandundu-Kasai-Kivu tengelytől északra terül el az esőerdő legnagyobb része. Azt közigazgatásilag két hatalmas tartományba tagolták be, melyeket már régóta tovább szeretnének bontani. Az Equateurnek és Province Orientale-nak nevezett tartományok fővárosa Mbandaka és Kisangani. Mindkettő a folyó mentén fekszik, és Kinshasából hajóval érhető el. Különösen Kisangani az egész kongói történelemben kulcsszerepet játszott. A központi kelet-nyugat tengelytől délre egy másik óriás tartomány, Kitanga helyezkedik el, amelynek fővárosa Lubumbashi. Ezen a bányavidéken dobog Kongó gazdasági szíve. Katanganak dél-kelet felé van egy olyan kitüremkedése, mintha egy bohóc az utolsó pillanatban megbonyolította volna azt a bizonyos léggömböt, amely Kongó, ez a furcsa nyúlvány a tizenkilencedik században Angliával kialakult határvita eredménye. Miközben Katanga rézben és kobaltban gazdag, Kasainak pedig ott a gyémánt, Kivu alsó részében ónt és coltan-ércet, a Province Orientale nevű tartományban pedig aranyat bányásznak.

Az ország négy legfontosabb városa Kinshasa, Lumumbashi, Kisangani és nem olyan rég óta Mbuji-Mayi. Jelenleg sem vasút, sem szilárd burkolatú út nem köti őket össze. A harmadik évezred kezdetén Kongóban kevesebb mint ezer kilométer aszfaltozott útfelület van (és ezek is főként külföldre mennek, Kinshasából Matadi kikötőjébe, Lumumbashiból a zambiai határhoz (hogy az áruk importja, és az ércek exportja lehetséges legyen). Lényegében már egyetlen vonat sem jár. A Kinshasából Kitanganiba tartó hajók heteken át úton vannak. Aki el akar jutni egyik városból a másikba, repülőre száll. Vagy sok ideje van. Az egyik vastörvény úgy szól, hogy az a távolság, aminek a megtétele a gyarmati időkben egy órába telt, most egy napig tart.

Kinshasa az ország köldöke, a léggömb szelepe, és az is marad. A hatvankilenc millió lakos 13 százaléka a főváros huszonnégy városrészének valamelyikében lakik, de a kongói lakosság többsége még mindig vidéken él. Főleg Alsó-Kongó, Kasai és a Nagy Tavak környéke sűrűn lakott. A közigazgatás és a felsőfokú képzés nyelve a francia, de a lingala a hadsereg és a mindenhol jelenlévő popzene nyelve. Hivatalosan négy helyi nyelv az ország hivatalos nyelve, a kikongo, a tsiluba, a lingala és a szuahéli Míg az első kettő valódi etnikai nyelvet képez (a kikongót az Alsó-Kongóban és Bandunduban élő, a tsilubát pedig a Kasaiban élő balubák beszélik), az utóbbi kettő jóval többek által beszélt kereskedelmi nyelv. A szuahéli Afrika keleti partján alakult ki, és nemcsak Kongó keleti részében, hanem Tanzániában és Kenyában is beszélik. A lingala az Equateur nevű tartományban alakult ki, és a Kongó folyó mentén egész Kinshasáig elterjedt. Napjainkban ez leggyorsabban növekvő nyelv Kongóban. A szomszédos Brazzaville-Kongóban is beszélik.

És akkor most a szomszédokról! Kongónak kilenc szomszédja van. Az óra járásával egyező irányban, az óceánál kezdve ezek a következők: Brazzaville-Kongó, a Közép-Afrikai Köztársaság, Szudán, Uganda, Ruanda, Burundi, Tanzánia, Zambia és Angola. Világviszonylatban is csak Brazília, Kína és Oroszországnak van több szomszédja - tíz és tizennégy között. Ez bonyolult diplomáciai tevékenységet igényel, és ez Kongóban sincs másképp. Ez így volt már a gyarmati időkben és így van ma is. A határviták és a területi konfliktusok másfél százada az itteni élet állandó tartozékát képezik, pont úgy, ahogy Oroszország és Kína is már jó régóta vitázik egy-egy határ menti területről.

Hol kezdődik a történelem? Messze a tengeren, messze a partok előtt, sőt még jóval azelőtt, hogy Nkasi megszületett. Létezik egy rosszindulatú hajlam arra, hogy Kongó történelmét Stanley 1870-ben történt megérkezésétől számítsák, mintha Közép-Afrika lakosai búsan keringtek volna egy évszázadokon át tartó, változatlan jelenben, és meg kellett volna várják egy fehér ember megjelenését ahhoz, hogy kiszabaduljanak az előtörténeti bűnültség oroszlán karmai közül. 1870 és 1885 között Közép-Afrikában ugyan valóban jelentős sebességváltásra került sor, de ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy az ott élők azt megelőzően egy megkövesedett természeti állapotban leledzettek. Szó sincs róla, hogy élő fossziliák lettek volna.

Közép-Afrikában nem volt írásbeliség, de ettől még nem történelem nélküli. Az európaiak megérkezése előtt több száz, sőt több ezer év emberi történelem játszódott le itt. Ha volt egyáltalán a sötétségnek mélye, akkor az sokkal inkább abban a tudatlanságban lakozott, amellyel a fehér felfedezők a területet szemlélték, és nem magában a területben. A *darkness* is „a szemlélő szemében” van.

Hadd illusztráljam azt a távoli múltat öt virtuális diával, öt pillanatfelvétellel. És azt kérdelem magamtól, hogy az öt pillanat mindegyikében milyen lehetett egy mondjuk 12 éves gyermek élete. Az első felvétel olyan kilencvenezer évvel ezelőtt készült. Az időpont némiképp önkényes, de ha egyszer ez az egyetlen megbízható adatolás, amellyel a legrégebb, kongói, régészeti leletek alapján rendelkezünk.

Mégis csak bizarr, ha Kongó történelmét egy európai megjelenésétől számítjuk! Milyen mértékig lehetünk Európa centrikusak? Afrikában történt, hogy olyan öt és hét millió évvel ezelőtt az ember egyedfejlődése elvált az emberszabású majmokétól. Afrikában történt, hogy olyan négymillió évvel ezelőtt az ember felegyenesedett, és elkezdett két lábon járni. Afrikában történt, hogy körülbelül kétmillió évvel ezelőtt elkészültek az első tudatosan készített kőszerszámok. És Afrikában történt, hogy százezer évvel ezelőtt kialakult fajunk összetett és történelem előtti magatartása, egy olyan magatartás, amelyet a nagy távolságokra kiterjedő cserehálózatok, a kőből és csontból készült szerszámok, az okker mint színezőanyag használata, a korai számolási rendszerek és más, jelképeken alapuló formák jellemeztek. Kongó kissé nyugatra feküdt ahhoz, hogy az evolúció a kezdetektől fogva érintette volna, de számos helyen találtak

nagyon primitív és minden kétséget kizáróan nagyon ősi szerszámokat, még akkor is, ha ezeket időben nem igazán tudjuk elhelyezni. Ezen a területen találták meg a történelem előtti korszak legfejlettebb kőbaltáinak némelyikét. Ezek gondosan megmunkált kőbalták, amelyek akár a negyven centimétert is elérték.
